

Литература

1. Амбражейчик А.А. 2000 русских и 2000 английских идиом, фразеологизмов и устойчивых словосочетаний. – Минск: 2007.
2. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека, в русском и английском языках и вопросы создания русско-английского фразеологического словаря: Автореф. дис. ... док. филол. наук. -М.: 1993.
3. Гачев Г. О. Национальные картины мира. - Народы Азии и Африки, 1967, № 7.
4. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков. - Л.: 1977.
5. Ногайцева В.Ф., Печенина Л.А. Животные и растения в английской речи. // English, 2005, №18.
6. Хомякова Н.А. Эмотивные фразеологизмы в русском, французском и английском языках (сопоставительный анализ): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М.: 2008.

РЕЗЮМЕ. Мақолада зоонимик компонентли инглиз ва қарақалпақ фразеологик бирликларининг семантик тузилиши таҳлил қилинган. Юқоридаги таҳлил шуни кўрсатдики, ўрганилаётган фразеологик бирликларнинг семантик хусусиятлари сезиларли ўхшашликка эга. Лекин улар халқ менталитетини акс эттирувчи зоонимик компонентнинг семантикаси билан фарқланади.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется семантическая структура английских и каракалпакских фразеологизмов с компонентом зоонимом. Приведённый анализ показал, что семантические свойства исследуемых фразеологических единиц имеют значительное сходство. Однако различаются семантикой компонента зоонима, в котором отражается менталитет народа.

SUMMARY. The article analyzes the semantic structure of English and Karakalpak Phrases with the component-zoonyms. The analysis showed that semantic properties of the investigated phraseological units have significant similarities. However, the semantics of the different component names of animals, which reflects the mentality of the people.

QISQARTMA SO‘ZLARINING O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA O‘RGANILISHI

G.A.Salomova – katta o‘qituvchi

Surxondaryo viloyati yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi

Tayanch so‘zlar: qisqartma so‘z, abbreviatura, terminologiya, tilshunoslik, model, struktur-semantik.

Ключевые слова: сокращенное слово, аббревиатура, терминология, лингвистика, модель, структурно-семантический.

Key words: acronym word, abbreviation, terminology, linguistics, model, structural-semantic.

Kirish. Turli xil tuzilishga ega bo‘lgan tillarda qisqartirilgan so‘zlar soni doimiy ravishda o‘zib bormoqda va shunga mos ravishda ulardan foydalanish tartibi ham ortib bormoqda desak xato bo‘lmaydi, ba’zi hollarda boshqa so‘zlar bilan bir qatorda ulardan oldinda. Qisqartmalar muammosining dolzarbligi ushbu jarayonning intensivligi va murakkabligi, uni hal qilish zarurati bilan ham belgilanadi [1:53]. Turli tizimli tillarda qisqartmalarining tuzilishi va ularning nutqning turli xil turlari va janrlarida qo‘llanish xususiyatlariga e’tibor shundan iboratki, qisqartma so‘z yasaliishi bilan bir qatorda so‘z yasashning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Maqolaning dolzarbligi o‘zbek va ingliz tillaridagi qisqartirilgan so‘zlarni tahlil qilishda tizim-markaziy va antroposentrik yo‘nalishlarning uyg‘unlashuvini anglatuvchi qisqartmalarni solishtirishga integratsiyalashgan yondashuv bilan belgilanadi, bu esa yaqinroq bo‘lish imkonini beradi. Shunga o‘xshash bir tilga xos bo‘lgan o‘zbek va ingliz tillariga xos bo‘lgan universal xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Sh.Rustamov asarlari otlarning so‘z yasaliishi masalalarini ishlab chiqishga katta hissa qo‘shgan, ularda so‘z yasaliishi muammosi, xususan, qisqartmalar ham har tomonlama ko‘rib chiqilgan; so‘z yasashning barcha usullari atroflicha o‘rganiladi; so‘z yasaliish modellari mahsuldorligining eng muhim mezonlari shakllantirildi, leksik birliklar tarkibiy qismlarining tarkibiy va semantik munosabatlarini hisobga olishga katta e’tibor beriladi [5:112]. (Rustamov, 1972, 68) O‘zbek tilidagi qisqartmalarni juda ko‘plab asarlarda ham uchratish mumkin. Ularning ilmiy yoritilish tarixi yuz yildan ortiq, ya’ni o‘zbek tilida birinchi qisqartirilgan birliklar XX asr boshlarida paydo bo‘lgan. Birinchi qisqartirilgan so‘zlar sanoat korxonalarining o‘ziga xos nomlarini qisqartirish bilan boshlangan. O‘tgan asrning 50-yillari o‘rtalaridan boshlab o‘zbek tilshunosligida qo‘shma so‘zlar jadal rivojlandi. Maqolalarining yarmidan ko‘pi, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari taniqli olim, professor R.I.Mogilevskiyning qisqartmalariga bag‘ishlangan [6:23]. Uning tadqiqotlarida rus, o‘zbek va slavyan qisqartmalarining shakllanishi va faoliyatining turli jihatlarini ishlab chiqilgan. Masalan: R.I.Mogilevskiyning "Silloqmorfemik abbreviatura morfonologiyasi" maqolasida ko‘p darajali qisqartirilgan abbreviatsiyalarni tashkil etuvchi morfemalarning tashqi tuzilishi muammosini batafsil ko‘rib chiqadi. Agar dastlab ingliz tilidagi so‘zlar o‘zbek tilida murakkab qisqartirilgan so‘zlarni hosil qilgan bo‘lsa, 1991-yildan to hozirgi kungacha chet el fe’l komponentlari yordamida o‘xshash leksik birliklar hosil bo‘la boshladi. Ta’kidlash joizki, ilk o‘zbek qisqartmasi tor qo‘llanish doirasi bilan chegaralangan. Bu, birinchi navbatda, sanoat va savdo birlashmalarining nomlariga, siyosiy partiyalar va

nashriyotlarning nomlariga va boshqalarga tegishli.

XX asrning 50-yillaridan boshlab o‘zbek tilshunosligida abbreviatura rivojlanishining yangi bosqichi boshlanadi. Qisqartmaning ommaviy tarqalishi va jadal shakllanishiga bevosita bog‘liq [9:72]. Boshqa tadqiqotchilar o‘z e’tiborini alohida, ammo unchalik muhim bo‘lmagan muammolarga qaratadilar, bu ko‘p jihatdan o‘rganilayotgan jarayonning ham, hal qilinayotgan vazifalarning ham murakkabligi bilan bog‘liq. Ularning qisqartmalar tipologiyasi va affiksial hoslalardan qo‘shma so‘zlarni cheklash mezonlarini belgilash muammolari; qisqartmalarining struktur-semantik, funksional, pragmatik va kognitiv xususiyatlari; abbreviaturaning semiotik va lingvistik tabiati va til birliklarining semantik va formal kondansatsiyasining boshqa turlari; abbreviaturaning hosilaviy-nominativ jihatlarini (qisqartirilgan so‘zlardan hosila birliklarning hosil bo‘lish va faoliyat ko‘rsatish xususiyatlarini o‘rganish). Shuni ta’kidlash kerakki, qisqartma so‘zlar nazariyasining shakllanishi va rivojlanishiga turli tillarga asoslangan asarlar muhim o‘rin tutadi: slavyan, o‘zbek, A.Rozeva qisqartmalarining tipologik tadqiqotlari Yu.A.Xusnulina o‘z dissertatsiyasida kompyuter nutqi qisqartmalarining fonetik, grammatik, grafik, morfologik, leksiko-semantik, ekspressiv va funksional xususiyatlarini tadqiq qiladi, shuningdek, professional foydalanuvchilarning sinxron va asinxron kompyuter aloqasining matnli xabarlarida qisqartmalarining ishlash qonuniyatlarini aniqlaydi [5:156]. M.A.Yarmashevich o‘z ishida zamonaviy Yevropa tillaridagi (rus, nemis, ingliz va fransuz) qisqartmalarni batafsil ko‘rib chiqdi, shuningdek, qisqartmalarining strukturaviy turlarini va turli grammatik tuzilmalarga ega bo‘lgan tillardagi o‘ziga xosligini aniqladi va o‘z ilmiy izlanishlarida isbotlagan; turli strukturaviy tipdagi qisqartmalarining semantik o‘ziga xos xususiyatlarini va ularning motivatsion, paradigmatik va derivativ munosabatlarining xususiyatlarini ochib berdi [6:23]. Uning ishida M.A.Yarmashevich birinchi bo‘lib ko‘p tilli nutqning turlari va toifalarida qisqartirilgan lug‘at mikrosistemasini taqqoslash bo‘yicha - fleksiyn tipidagi turli xil Evropa tillarida turli xil nutq turlari bilan bog‘liq yozma va og‘zaki matnlar asosida tadqiqot o‘tkazdi. Shunday qilib, yuqorida aytilganlarga asoslanib, biz tilshunoslikda (turli tuzilishga ega tillar asosida) so‘z yasashning samarali usuli sifatida qisqartma muammolarini ko‘p qirrali va chuqur o‘rganish ilmiy adabiyotlarda yoritilishi hali etarli natijaga erishmagan degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Turli darajadagi qardosh bo‘lgan yoki hatto butunlay bog‘liq bo‘lmagan ba’zi tillardagi so‘zlarning qisqartmalarini o‘rganish nominatsiya vositalarini o‘rganishning ahamiyati bilan bog‘liq bo‘lib, ular orasida qisqartmalar yuqori mahsuldorlikka ega. Turli

xil tuzilishga ega tillarda, o'zbek va ingliz tillarida qisqartmalarning mavjudligi ushbu hodisani qiyosiy o'rganishni va shuning uchun qisqartma belgilarining tuzilishini ta'minlaydigan barcha jarayonlar va modellarni ochib berishni talab qiladi.

Har bir tilning lug'aviy tarkibi xalq hayotida sodir bo'ladigan barcha hodisalarni eng ko'p qabul qiluvchi - yaratuvchisi ona tilidir; shu bilan birga, boshqa tillardan so'zlarning kirib kelishi bilan bir qatorda, asosan, derivativ bilan boyitiladi, ya'ni ma'lum tilda mavjud bo'lgan leksik va frazeologik materiallardan foydalanish asosida yangi birliklar yaratish. O'zbek va ingliz tillarida qisqartirilgan so'zlar korpusining shakllanish va rivojlanish davrlari ma'lum sabab va omillarga ko'ra farqlanadi [2:49]. Yuqorida aytib o'tilganidek, qisqartma lingvistik jarayon sifatida hozirgi o'zbek adabiy tili uchun rus, ingliz va hind-yevropa guruhining boshqa tillari bilan solishtirganda, yangi va juda kech bo'lgan va ko'p sonli hodisa emas deb hisoblaymiz. Ta'kidlash joizki, agar o'sha davrda o'zbek tilida murakkab va qo'shma so'zlar rus tilidagi so'zlar yordamida yaratilgan bo'lsa, 1991-yildan boshlab, ya'ni Respublika mustaqilligi davrida bunday leksik birliklar og'zaki komponentlarning boshqa chet tillari bilan shakllana boshlagan.

Tahlil va natijalar. O'zbek tilida qisqartmalar bilan bir qatorda grafik qisqartmalar ham qo'llaniladi, ular aslida qisqartmalar emas. Ular tor foydalanish doirasiga ega bo'lib, asosan biznes sohasiga oid terminologiyada qo'llaniladi. Grafik qisqartmalar badiiy adabiyot tiliga deyarli xos emas. Hatto, Y.-yil, b.-bet, u-n-uchun, b-n-bilan kabi ko'p uchraydigan va keng qo'llaniladigan qisqartmalar ham adabiy matnlarda juda kam uchraydi [6]. Zamonaviy ingliz tilining qisqartmasini so'z tarkibi bilan solishtirganda tarkibiy va semantik jihatdan o'rganish til rivojlanishining hozirgi bosqichida abbreviatura juda o'ziga xos so'z yasash jarayoni ekanligini aniqlashga imkon berdi, so'zlar va iboralarining konvoluyusiyasi, bunda kognitiv tuzilma ma'lum bir so'z va ma'lum bir ibora bilan belgilanadi, so'ngra ma'lum bir turdagi qisqartma manbai bo'ladi. Biz qisqartma birliklarini yaratishning maxsus texnikasi sifatida emas, balki so'z yasash vositalarining umumiy tizimida ham ko'rib chiqilishi kerakligiga qo'shilamiz. Shuni e'tiborga loyiqki, qo'shma so'z deyarli barcha tilshunolar tomonidan so'z yasashga so'zsiz kiritilgan, buni qisqartirish deb atay olmaymiz.

Zamonaviy Yevropa tillarining kommunikativ-diskursiv sohasini yangi qisqartmalar bilan to'ldirish tashqi va ichki

omillarning ta'siri bilan bog'liq. Shu bilan birga, tashqi omillarning ta'siri, qoida tariqasida, juda aniq ifodalangan, jamiyat hayotida sodir bo'layotgan jarayonlar bilan bevosita bog'liqdir. Qisqartmalarining paydo bo'lishi ko'pincha ular ma'lum bir vaqt oralig'ida nazarda tutilgan hodisaning dolzarbligini ko'rsatadi. Tildagi ichki o'zgarishlar kamroq seziladi. Tashqi stimullar (masalan, inson va jamiyat hayotida sodir bo'layotgan ijtimoiy-tarixiy va ijtimoiy-madaniy hodisalar, ularning rivojlanishining kommunikativ-diskursiv yo'nalishlari) intralingvistik stimullarni amalga oshirishga yordam beradi (masalan, ikkilamchi nominatsiya usullari, iqtisod / lingvistik ifodani hosil qilish), til rivojlanishining "kod - test" va "gapirish-tinglash" antinomiyalarini hal qilish tabiati, semantik innovatsiyalar va transformatsiyalar, qo'shimcha konnotatsiyalarni ishlab chiqish) [6:8]. Tillarning nominativ fondini boyitish omillarini ko'rib chiqishda til rivojlanishining ham ekstralingvistik, ham ichki stimullarini hisobga olish, qisqartirilgan birliklarning paydo bo'lishi uchun turli xil impuls harakatining eng to'liq tasvirini yaratishga yordam beradi, chunki dinamikasi. til tizimining o'zgarishi voqelik olamidagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

Qisqartirish murakkab lingvistik hodisa bo'lib, lug'at, so'z yasashi, semantika, pragmatika, sintagmatika, aloqa va axborot nazariyasi, semiotik nazariya va motivatsiya nazariyasi sohasidagi bir qator nazariy muammolar bilan bog'liq. Nutq turlari nazariyasi nuqtai nazaridan qisqartma yozma yoki og'zaki nutqqa bog'lanish, barqarorlik yoki periferiklik, turli xil nutq turlarida qisqartmalarining ishlashi muammosini hal qilish bilan bog'liq [1:89].

Xulosa va takliflar. Qisqartirish - bu organik ravishda xos bo'lgan hodisa bo'lib, faqat flektiv tillarga, boshqa turdagi tillarga esa madaniyatlararo va tillararo ta'sirlar natijasi bo'lib, asosan tayyor flektiv tillardan o'zlashtirish shaklida namoyon bo'ladi. qisqartmalar yoki ularni shakllantirish modellari qildi. Shu sababli, keyingi tadqiqotlarda biz to'rtta Yevropa flektiv tillarini - ingliz, fransuz, nemis, rus tillarini ko'rib chiqish bilan cheklanamiz, ular diskursiv sohalarning umumiyliigi bilan ajralib turadi, davlatchilikning rivojlanish yo'llarining o'xshashligi bilan izohlanadi. Ishlab chiqarish munosabatlari, aloqa, ta'lim, umuman jamiyat, madaniy va qadriyatlar va boshqalar zamonaviy Yevropa tillarida faol rivojlanayotgan abbreviatura jarayonining diskursiv xususiyatini (shartlilikini) o'rnatish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar

1. Алексеев Д.И. Сокращенные слова в русском языке: учебное пособие. - Саратов: «Феникс», 1979, -С. 328.
 2. Алексеев Д.И. Графические сокращения и слова-аббревиатуры. // Развитие современного русского языка. -М.: 1963.
 3. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. - Москва: «Флинта», 2012, - С. 188.(376 с.)
 4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. -Москва: Советская энциклопедия, 1996. - С.26. (598 с.)
 5. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп. - Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. - С.20.
 6. Ковригина А.И. Реализация принципа экономии языковых средств в современной испанской прессе: лексико-синтаксический аспект: автореф. дис. канд. филол. наук. - Москва: 2013. - С. 6-7.(23 с.)
 7. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. - Москва: 1981. - С.200; Елдышев А.Н. Строение и мотивированность сокращённых слов (к проблеме взаимодействия формально-содержательных признаков в слове): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. -Москва: 1982, -С. 34; Дюжинова Е.А. Аббревиация сравнительно со словосложением: структура и семантика (на материале современного английского языка): Дис. ... докт. филол. наук. - Москва: 1997, -С. 340.
 8. Маслова Г.Д. К вопросу о неологизмах в современном французском языке: автореф. дисс. докт.филол. -М.: 1962, -С.22; Волошин Е.П. Аббревиатуры в лексической системе английского языка: автореф. дисс. Канд.филол. наук. -М.: 1967, -С.26.
 9. Пищальникова В.А. Соотношение симметричных и ассиметричных компонентов текста как синергетической системы. // Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты. -Барнаул: 1996, -С.72-79.
 10. Рахматуллаев Ш. Узбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). - Тошкент: Университет, 2000, 554-б.
- REZYUME.** Maqolada so'z yasashi nazariyasida «abbreviatura» terminologiyasining o'zbek tilshunosligidagi o'rni haqidagi muhokamalarga va «abbreviatura» terminining kelib chiqish tarixiga murojaat qilingan. Bunda muammoga bag'ishlangan tilshunoslarning ilmiy tadqiqot ishlari o'rganilgan hamda ilmiy munosabatlar berilgan. Shuningdek, «abbreviatura» til o'rganishga faqat sistemtsentrizm jihatdan yondashuv emas, antroposentrizm nuqtai nazaridan til birliklarini chuqur tahlil qilish imkoniyatlari mavjudligi asoslab berilgan. Shu bois, tadqiqot butun e'tiborini antroposentrizmga, ya'ni shaxsiyat, so'z va umuman tilning yaratuvchisi bo'lgan insonga qaratish taqozo etgan.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются дискуссии о роли терминологии "abbreviatura" в узбекском языкознании в теории словообразования и истории происхождения термина "abbreviatura". В данном случае была изучена научно-исследовательская работа лингвистов, посвященная данной проблеме, и даны научные связи. Также оправдано, что "abbreviatura" - это не просто подход к изучению языка с точки зрения системосентризма, но наличие возможностей для углубленного анализа языковых единиц с точки зрения антропоцентризма. Поэтому исследование потребовало сосредоточить все свое внимание на антропоцентризме, то есть на человеке, который является творцом личности, слова и языка в целом.

SUMMARY. The article addresses discussions about the role of the terminology "abbreviation" in Uzbek linguistics in the theory of Word formation and the history of the origin of the term "abbreviation". In this case, scientific research work of linguists dedicated to the problem was studied and scientific relations were given. It is also justified that "abbreviation" is not just an approach to language learning from the point of view of systemcentrism, but the presence of opportunities for an in-depth analysis of language units from the point of view of anthropocentrism. Therefore, the study necessitated focusing all its attention on anthropocentrism, that is, on a person who is the creator of personality, word and language in general.